

podatak o stećcima u Gorici. I to spada među nedostatke u njegovu djelu. Ako se ovaj Bakulin podatak nema na umu, može se stvoriti kriv zaključak da u Gorici i njezinoj bližoj okolici nije ni bilo stećaka.

Pišući ovaj prikaz, piscu ovih redaka nije bila na umu nikakva zla nakana. On ovdje nije htio samo kritizirati i iznositi samo negativnu stranu djela. Primarno mu je bilo na pameti da upozori što bi trebalo u djelu ispraviti, da u 2. izdanju bude što bolje. Prije sam dovoljno naglasio da je djelo ove vrste vrlo korisno i potrebno. Zato ga treba prezentirati u što boljem izdanju. To nije posao jednog čovjeka. Potrebna je ovdje suradnja čitave ekipe stručnjaka.

»ATEISTIČKI VJEROVATI U BOGA«

(Dorothee Sölle*, *Atheistisch an Gott glauben*)

Ante Kusić

U knjizi s neobičnim naslovom *Ateistički vjerovati u Boga* evangelistička teol. spisateljica D. Sölle daje najprije jednu originalnu meditaciju na tekst 2,5-11 iz Pavlove poslanice Filipljanima. Ona preporuča reinterpretaciju tog teksta s pomoću suvremenog sociološkog pojma »samootuđenje«. Krist se odriče svojih božanskih privilegija, da bi uništio privilegije jednih, koji bivaju uzrokom ropstva drugih ljudi. Krist se »postvaruje«, da bi sve ljude oslobodio od »postvarenja«. »Pojam Bog samo tada je vrijedan i koristan, ako nas on može učiniti većima, slobodnijima i sposobnijima da ljubimo. Ako Bog to ne može, vrijeme je da ga napustimo« (str. 23).

Poglavlje o *Dijalektici ljubavi* predstavlja kritički osvrt na *Dnevnik* Maxa Frischa, gdje je ljubav shvaćena u značenju: posve »pustiti jedan drugoga«, ne stvarajući nikakve kliširane slike o čovjeku; čovjek je neplanirana sloboda, odnosno kritički osvrt na misao Bertolta Brechta o ljubavi kao »stvorenom planu« o čovjeku i beziznimnim pravilima da se taj plan izvrši. Frischova je pozicija neefikasna: ljubav bez praktično provedive nade za dobro čovjeka; Brechtova je narcisoidna: ljubav bez altrocetričke vjere u čovjeka. Krist je, protivno jednoj i drugoj poziciji, ljubio a da nije stvarao kliširane slike. Kristov odnos prema učenicima jest: »Nikakva slika, ali neki plan«. »Slike« i »planovi« impliciraju ideologijsko otuđenje čovjeka, a ono se protiv teološkoj kreposti kristovske Ljubavi, koja ne dopušta sinteze »slika« i »planova«, nego samo dijalektičku praksu onoga: »Raditi i pustiti, aktivnost i pasivnost, budućnost — koja je istodobno planirana i poklonjena, manipulirana i spontano očekivana« (36).

U poglavlju *Nasljedovanje* Dorothee Sölle nastupa protiv onoga što je Kierkegaard nazvao »kršćanska ideologija«, gdje se ide za tim da se stvaraju »obožavateljski«, a ne »sljedbenički« Isusa Krista. U takvom mentalitetu praksa ignorira teoriju, te kršćanska praksa biva siromašna, a kršćanska teorija biva slijepa

* Dorothee Sölle rođena je u Kölnu 1929. Studirala je evangelističku teologiju, doktorirala je iz filozofije, radi na germanističkom institutu sveučilišta u Kölnu. U knjizi *Istina je konkretna* nastupa kao pobornik novih oblika teološke egzegeze. Ta je egzegeza na liniji suvremene protestantske »teologije mrtvoga Boga«, gdje se nastoji što je više moguće antropologizirati samu teologiju. To se ipak ne smije shvatiti kao da se tu drži Boga »mrtvim«, zanijekanim: mrtve su i zanijekane formulacije o Bogu, koje danas nemaju svoje unutarnje prodorne snage ni odgovarajuće efikasnosti u vezi s predstavljanjem kršćanske misli suvremenom čovjeku. I teologija kršćanskog Boga Ljubavi bila je, u neku ruku, teologija »mrtvog« Boga Strahovitosti iz Starog Zavjeta. Linijom takve teološke egzegeze ide Dorothee Sölle i u knjizi *Ateistički vjerovati u Boga*.

za sve što nije s njom neposredno spojeno. Kristovo »slijedi me« jest poziv »pronadaj svoj put«, ono je protiv kulta ličnosti: poziv na svečanu gozbu, na vjenčanje, na radost, na život (43). Kriterij vladanja nisu beziznimno shvaćeni zakoni, pravila, sheme. Kristovo »slijedi me« protivi se svim oblicima rutiniranosti. Kristovo »slijedi me« poziva na »otkrivanje, spontanu i aktivnu slobodu«, te ono ne dopušta uzorke Führerskog vrhovništva kao temeljne norme življenja. Nasljedovati Krista znači: trajno »postavljati nove modele za kršćanski život« (46). Ono danas znači: »mijenjati svijet« humanizirajući samoga sebe s pomoću drugih, i humanizirajući druge svojim vlastitim djelima.

U poglavlju *Teologija poslije smrti Boga* naglašava se kako je suvremena sekularizacija zapravo konsekvencija samog kršćanskog vjerovanja. Nemoгуćnost bilo kakve objektivizacije Boga bila bi prva značajka suvremene sekularizirane teologije. Tu više nije polazište sami Bog — kao nešto stavljeno ispred nas, nego isključivo »njegov odnos prema nama« (60). Soteriologija stupa u prvi plan, Bog ostaje bez nekadašnjih objektivirajućih »atributa«. Na početku ne stoji više problem »stvaranja«, nego Božji »savez« s ljudima, ne problem pratemelja prirode, nego međusobno obećanje vjernosti, ne strogi »zakon«, nego obećanje domovine i mira, pravde i sreće. Cilj povijesti nije ispunjenje »zakona«, nego kontinuitet Božje vjernosti, pri čemu Bog inzistira na savezu, i onda kad taj savez ljudi prekrše. Bog je tu temelj nade u ovozemaljskom, u-svijetnom i društvenom smislu. Takvo vjerovanje u Boga nameće svoj »kategorički indikativ«, što ga Bultmann formulira riječima: »I ljubav zna što treba činiti«. Takav tip vjerovanja u Boga nameće određenu reviziju odnosa prema njemačkom idealizmu. Može li se Hegelov pojam o Bogu označiti kao relativiranje Apsolutnog, kako Kierkegaard difamira Hegela? To da se Bog pojavljuje u relativnome, da se posredno pokazuje u našoj svijesti, znači samo da on »biva stavljen u relaciju«, da on kao Uvjetovatelj pristupa k nama — uvjetovanima. »Lakomisleno bi bilo držati da Bog, pojmiven iz relacije, time biva lišen svoje osobnosti« (72). Klasično oštro razlikovanje Transcendencije i Imanencije ovdje je jako ublaženo, ali ipak ne tako da bi transcendentni Bog trebao biti nadomješten nekakvim imanentnim bogom, naglašava Dorothee Sölle (68). Svakako, cjelokupnu teologiju treba preorijentirati na kristološko-antropološki princip »to ste meni učinili« (75).

Slijedi poglavlje *Ateistički vjerovati u Boga*. Tu se ističe kako riječ »Bog« danas, kao i u staroj židovsko-kršćanskoj praksi, valja da bude prevedena u smislu zbiljskog *movensa*, a ne da ostane svojevrzni kvietiv. Ono bitno novo u praksi kršćanskoj zajednici bila je konkretna društvena praksa »gozbe« (agape) zbog vjerovanja u Kristovu prisutnost. Takva je praksa i danas, i to bez strogih metafizičkih okvira, Rodos kršćanskog vjerovanja: hic salta! u izvornom smislu luterovskog učenja o jedinstvu mišljenja, osjećanja i djelovanja, bez onog prizivanja na »dobra djela« koje vodi u farizejstvo (davanje milostinje, slušanje mise). Liturgija Velikog petka, gdje se ne bi spomenuo Vijetnam, bila bi danas nekršćanska (84). Patnje pojedinaca i čitavih naroda, u Božjim očima, samo su nastavak Kristove povijesti u svijetu. U teologiji takve orijentacije zazire se od metafizike i raspravljanja o vrhunavnim entitetima. To ipak nije rasplinuće kršćanstva u čistom humanizmu i etici. Zdenac se ne rasplinjuje u davanju vode, nego ostaje zdencom upravo dotle dok daje vodu. Tako se ni kršćansko shvaćanje o čovjeku, polazeći od Boga, ne rasplinjuje u humanizmu, nego živi upravo dotle dok je sposobno movirati humanizam: »Bog nije postao neka sila, ni ideja, ni nadsvjetski spasitelj, ni vjerski sadržaj, ni nadoknada štete, nego je postao čovjekom« (87). Kristov križ ovdje znači »apsolutno neuvjetovanu ljubav prema drugim ljudima, sve do žrtvovanja vlastitog života« (88). Ona »fides, quae creditur« (određeni vjerski sadržaj) i »fides qua creditur« (angažiranost u životnoj praksi) tu su uvijek u dijalektičkoj ovisnosti. Kršćanska etika ne dopušta prilagođivanje i lošoj stvarnosti, ona je permanentno protestiranje protiv »postvarivanja« čovjeka (92). Vjera ovdje prestaje biti metafizičko raspravljanje, ona biva životna praksa, ali ne u pejorativnom smislu: vjera u Krista je jedinstvo prakse i teorije, teorija koja u praksi mijenja svijet čineći ga čovječnijim. Čovjek je »Božje Ti«, sa svim implikacijama za sudjelovanje u sudbini suvremenog čovjeka. U usporedbi s grčkom i židovskom tradicijom Krist znači

napredak. »Eros i thanatos primaju u Kristovu križu jedno novo značenje, koje tek treba proučiti«, -- to je zadaća suvremenih teologa (96).

Dorothee Sölle, opet na svoj način, govori o *Uskrsnuću* — *poslije »Božje smrti«*. Odmah ističe kako Kristovo uskrsnuće ne smijemo shvatiti u medicinsko-prirodoslovom« smislu, gdje se stvar može provjeriti »s pomoću arheologije« (97). Danas »uskrsnuće znači: doći k tebi, biti kod tebe« (nav. mj.). Uskrsnuće ne smijemo shvatiti kao što shvaćamo čisto povijesne događaje, na pr. pobjedu kod Sedana. Uskrsnuće treba shvatiti u smislu vjerovanja u uskrsiteljsku snagu »Križa«: »Križ je uskrsnuće« (99). Uskrsnuće je kao »dimenzija događaja ,smrti« (100). U crkvenoj se povijesti krivo postupalo, po načelu: »Njemu (Kristu) borba, a nama pobjeda; Njemu patnja, a nama sreća; Njemu suze, a nama Crkva« (str. 101). Kristovo uskrsnuće poslužilo je mnogo puta kao »alibi za vlastitu neuskrsnulost« (101). Uskrsnuće dolazi samo po križu: »Ja pod tim mislim na križ zbiljnosti, koja se podnosi i iskusi u ljubavi. Ljubav i križ idu skupa... dosljedno iskustvu Kristova života« (101). Religije obećavaju ljudima Boga, vječnog Oca, jedno Kasnije, jedno Gore, sudjelovanje u božanskom životu — »uskrsnuće bez križa«. Kristov put, međutim, posve je drugi: »On je Oca učinio Vječnim Bratom, ono Kasnije pretvorio je u Sadašnjost, i ono Gore u cjelinu Svijeta, on nam nije priskrbio mitološki udio u božanskom životu, nego nas je učinio humanim ljudima« (102). Uskrsnuće danas znači »revoluciju u ljubavi i patnji«, u nama samima. To je naš vlastiti Uskrs; »Križ i uskrsnuće« (102).

U poglavlju *Tabu i protestantizam* postavlja se pitanje: zar protestantizam ne protestira upravo protiv »tabua«, kojima se štiti institucionalizam ovog ili onog tipa (»posvećeni službenici« Božji, hijerarhijska »nepogrešivost«, itd.) — sve do dogmatskog »tabuiranja riječi«? U odgovoru na pitanje kaže se kako treba razlikovati između »stvorenog svijeta«, gdje smo mi ljudi gospodari u istraživanju i vladanju njime, i »Božjeg svijeta«, koji je viši od našeg uma, te nemamo mogućnosti pristupiti u taj svijet umom (nego »vjerom«). Vrijeme tabua nad onim prvim svijetom jest prošlo. »Kakva šansa«! U Evanđelju nema takvih tabua koji »su zaštićeni ikakvim organizacijama, ustanovama i zabranama« (107).

U poglavlju *Molitva* kritički se nastupa protiv fetišiziranja molitvenih riječi. Krist je zabranio »iskorištavati« Oca »koji zna što nam treba« (Mt 6,8), kao starog vrača od kojeg se može nešto dobiti. Molitva ima svoje značenje samo po tome što je ona *razgovor*, gdje to da »Bog čuje« nije cilj, nego pretpostavka. Moliti znači »odgovoriti«, i to da možemo odgovoriti »na pitanje ljubavi, čitava je naša definicija (molitve)« (116).

Posljednje poglavlje *Antigona je otišla* predstavlja kritički osvrt na suvremeni društveni mentalitet, gdje mrtvi zapravo i nisu »pokopani«, gdje oni ne počivaju »mirno« u zemlji, jer nemaju nikakve budućnosti, t. j. »nemaju nikakve efikasne snage za one koji su u životu« (121). Zemlja u kojoj mrtvi ne počivaju u miru — jest zemlja iz koje je otišla Antigona. To je zemlja »nepokopanih mrtvaca«. Tu u našem suvremenom svijetu, čuje se glas državno-tehničkog (ili Kreonova) uma, koji prelazi preko mrtvih, ali tu nema više nijedne »Antigone, koja njemu smiono protuslovi: Mrtvi su preminuli ni za koga, nitko ne nastupa za istinu, za koju su oni živjeli... Nitko od njih nije učio, nitko im ne pomaže. Ni Bog im ne može pomoći, dok mi za njih ništa ne učinimo« (124).

* * *

Čitava je knjiga, očividno, puna pobudnih misli, oštih i dalekosežnih zapazanja, upravo je nabivena humanošću i širinom kršćanske ljubavi. Impostacija same problematike, ipak je, kako se barem na prvi mah čini — s gledišta dosadašnje katoličke teologije, pre naglašeno simbolička, metaforička, fideistička i subjektivističko-nominalistička, što bi sve na području, posebno katoličke, dogmatike i moralke za sobom povuklo dalekosežne revizije dosadašnjih teoloških shvaćanja. U to pitanje, međutim, ovdje ne bismo htjeli ulaziti. Osobno želimo slušati glas Istine, a taj će, vjerujemo, doći od svog izražaja zajednički: u kritičkoj dijagnostici teologa i meritornom postupku crkvenog učiteljstva.